

KIRGIZLARDA KUUDLLUK VE APENDİ (NASREDDİN HOCA)

Zekeriya KARADAVUT*

ÖZET

Bu makalede Kırgız fıkra tipi olarak tarif edebileceğimiz *kuuduluk ve kuudular* tanıtılmakta, ayrıca bir *kuudul* olarak tanıtılan Nasreddin Hoca (*Apendi*) ve onun Kırgızlar arasındaki pozisyonu hakkında bilgi verilmektedir. *Kuuduluk* Kırgızların geleneksel millî sanatları içinde kökü eskiye dayanan ve halk arasında büyük itibar gören sanatlardan biridir. *Kuudul* hünerbâzlar yaratıcı kabiliyetleri, olaylar karşısındaki tavırları ve hazır cevaplıkları ile halkın gönlünü okşamış, onları güldürerek rahatlatmışlardır. *Kuudular* hasisliği, cimriliği, açgözlülüğü ve cahilliği de tenkit ederek bu vasıflara sahip kişilerle dalga geçmek suretiyle de halkı eğlendirerek güldürmüş, sosyal adaletsizliklere karşı yaptıkları mücadelelerle de halk arasında önemli itibarlar elde etmişlerdir. Kırgızların önemli *kuuduları* arasında Coşbay Borso Uulu, Kökötöy Toto Uulu, Karaçunak Şıldır Uulu, Kuyruçuk Ömürzak Uulu, Beknazar ve Şarşen'i sayabiliriz.

Anadolu Türklerinin Nasreddin Hoca olarak bildikleri fıkra tipine Kırgızlar, *Apendi* ve *Koco Nasır* adını verirler ve onu da *kuudular* arasında sayarlar. Veya *kuudulu* tarif ederken Nasreddin Hoca'dan da bahsederler. Ancak Hoca'nın anlattıklarına veya Hocaya mal edilen fıkralara *anektod* adını da verirler. Ayrıca genel olarak hikâye kelimesiyle karşılayabileceğimiz *angeme* terimini Nasreddin Hoca'nın fıkraları için de kullanarak *Apendi angemeleri* demektedirler.

Anahtar Kelimeler: Kuudul, gülmek, fıkra, fıkra tipi, hiciv

ABSTRACT

In this paper, *kuudul*, which could be defined as a type of anecdote, and *kuudul* artists are introduced. It also informs about Nasreddin Hoca (*Apendi*), who is considered as a *kuudul*, and his position in Kirghiz literature and people. *Kuudul*, rooted in the old times, is one of the arts that has a great prestige among the Kirghiz. Skillful *kuudul* artist relaxes people by making them laugh and caressing their souls with their attitudes towards circumstances, wit and creativity. *Kuuduls* also inveigh those people, who are mean, ignorant and greedy, as well as making fun of them in order to fight against social injustices. Therefore, they have gained great prestige in the society. Amongst the important *kuuduls* of Kirghiz we could name these: Coşbay Borso Uulu, Kökötöy Toto Uulu, Karaçunak Şıldır Uulu, Kuyruçuk Ömürzak Uulu, Beknazar and Şarşen.

The Kirghiz refer the type of anecdote (funnies) that is known as Nasreddin Hoca in Anatolia as *Apendi* and *Koco Nasır* and consider these also among *kuuduls*. Or when defining *kuudul*, they also mention Nasreddin Hoca. Yet, they name the stories that either told by Nasreddin Hoca or presumed to be told by him as anecdote. They also use the term, '*angeme*' which could be considered to be meant as 'story', for Nasreddin Hoca's funnies/anecdotes and call them as 'angemes of *Apendi*'.

Keywords: Kuudul, laughing, anecdote (funnies), the type of anecdote (funnies), satire

Kırgızların zengin bir sözlü edebiyat gelenekleri vardır. Destanlar başta olmak üzere diğer halk anlatımları bu edebiyatın önemli bir kısmını oluşturur. Fıkralar ve fıkra tiplerini de bu arada saymak gerekir.

Kırgızların her hangi bir sebepten dolayı toplu eğlenceler tertip etmesi ve orada çeşitli sanatçı tiplerini yarıştırmaları destan ve masallarının ana epizodu

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi

olduğu gibi, günümüz realist hayatının da devam eden bir kültür unsurudur. Kırgızlar arasında halk şiiri ile anlatma sanatıyla oluşturulan türler o kadar yaygındır ki, hem o tür, teması ve icra ediliş şekline göre, hem de onu icra eden kişi icra ediş yeteneği ve sanatçı kişiliğine göre adlandırılmaktadır. Mesela halk şiiri temasına göre *Arman Irları*, *Sanat-Nasaat Irları*, *Süyyüü Irları*, *Terme Irları*, *Emgeke Irları* vb. gibi adlar almaktadır (Zakirov-Tokombayeva, 1964). Âşıkların atışmaları da yine temalarına göre *Tabısmaktuu aytış*, *Alım-sabak aytış* ve *Kordoo aytış* şeklinde adlandırılmaktadır (Tokombayeva, 1972). Anlatmaya dayalı türlerde de durum aynıdır. Mesela genel anlamda *anlatmayı* karşılayan *comok* kelimesi, tek başına kullanıldığında *destam*, *cöö comok* şeklinde kullanıldığında da masalı karşılamaktadır. *Bayan* ve *angeme* de yine anlatmaya dayalı türler için kullanılan terimlerdenidir. İşte bu türleri anlatanlara da *camakeç*, *comokeç*, *bayandoocu*, *manasçı* vb. gibi adlar verilmektedir. Bu türlerin çok yaygın olarak kullanılması ve bir şeyler anlatarak eğlenmenin sonucunda sözü ve dili iyi kullanan sanatçı tipler ortaya çıkmıştır. Bunlar *kuudulardır*, *çeçenlerdir*, *şayırlardır*...

Kırgızlarda fıkra türü ve fıkra tipi bizdeki gibi tam şekillenmemiştir. Onlar, fıkra ve fıkra tipi için birden fazla kelime kullanılmaktadırlar: *Külkii* ve *anekdot* bunlardan bazılarıdır. Fıkra tipi olarak da *kuudul*, *şayır* ve *çeçen* kelimeleri kullanılıyorsa da hiç biri tam olarak bizdeki *fıkra tipini* karşılamamaktadır. *Şayır* ve *çeçen* kelimelerine nazaran *kuudul*un kullanılması daha yaygındır. Kırgız fıkra tiplerinin ve fıkralarının anlaşılması için *kuudul* ve *kuuduluğun* bilinmesi gerekmektedir.

Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü, kuu kelimesinin bizi ilgilendiren maddesini Osmonov ve Tohtogul'dan verdiği iki örnekle şu şekilde tarif etmektedir: “*Amalduu, mitaam, şum, aylaker*” (Abdıldayev-İsayev 1969, 367). Yukarıdaki kelimeler kurnazlığı, hilekârlığı, hilekârlık konusundaki becerikliliği, problemleri çözücülüğü ve çevikliği anlatmaktadır. Aşağıdaki örneklerde de *kuuduluğun* kurnazlık ve hilekârlık olduğu özellikle gösterilmektedir.

Ar başka ar adamda ar kıl kıyal/ Her başka her adamda çeşit çeşit bayal
Biröö kuu, biröö momun, biröö kıyar /Biri kurnaz, biri mümin, biri becerikli
(Osmonov)

Coldoş bolson kuu menen/Yoldaş olursan kurnaz (bilekâr) ile
Ömürün ötür doo menen /Ömrün geçer dava ile
(Tohtogul)

Aynı sözlük *kuudul* kelimesini ise: “*Ar kanday satiralık tamaşalardı körsötüp, eldi kültürüüçü, sözdörü külkүүлü adam*” (Çeşitli tenkitsel temaşaları göstererek halkı güldüren ve sözleri güldürücü olan kişi) şeklinde tarif etmekte ve Karalayev'den aşağıdaki örneği vererek bu tipin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. “*Eldin şayırı, bulbulu, kabak açar kuudulu eken*” (Kırgız Elinin Oozeki... 1973, 202-203), ((Halkın şeni, neşelisi, bülbülü, önde gelen iş bitiricisi [beceriklisi]).

Kelimeyi bir edebiyat terimi ve edebi tür olarak ele alan kaynaklar ise yukarıdaki tarifleri biraz daha genişleterek *kuudulun* özelliklerini belirtmektedir.

Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüshündürmө Sözdüğü: “Satıralık çıgarmaları aytkan ce atkargan, cürüş-turuşu, kıymıl-areketi menen eldi küldürgön kişi. Alar biröölördü tuuragan, şıldındagan, anekdot aytkan, külkülüü çıgarmalardı atkargan, çıgargan, maskarapozduk kılğan, tamaşa uyuşturgan,...” (Şeriyev-Muratov, 1994, 46). (Tenkitsel eserleri söyleyen veya icra eden, hal hareket, davranışları ile halkı güldüren kişi. Onlar birilerini taklit eden, birileriyle alay eden, fıkra anlatan, komiklik yapan, gülünç şeyleri icra eden, maskaralık yapan, oyun çıkaran...) kişi şeklinde tarif ederek kuudulların taklit ve tenkit eden bir sanatçı olduğunu ifade etmektedir.

Kuudullar ve *kuudul söz* Kırgız folklorunun el kitabında da benzer bir şekilde tarif edilmektedir. Adı geçen kitapta, “Çeçen Sözdör”ün anlatıldığı bölümde, ‘Kırgız folklorunda yumor ve satiranın da önemli bir yer tuttuğu, bunlara da millî satirik hikâyeler ile millî *kuudulların* gülünç konulu işlerinin girdiği’ belirtilmekte *kuudulun* ve *kuudul* sözlerin özellikleri sıralanmaktadır (**Kırgız Elinin Oozeki...** 1973, 202-203). Kırgız Sovyet Ensiklopediyası yukarıdaki tariflere ilave olarak geleneksel tiyatrodaki güldürücü rolleri oynayan kişilere de kuudul denildiğini bildirmektedir. Yukarıdaki tariflerde de görüldüğü gibi, Anadolu Türklerinin fıkra tipi olarak adlandırdığı kişilerin Kırgızlar arasındaki adı, tipler birbirini tam olarak karşılamasa bile, kuuduldur. Şimdi *kuudubu*, *kuudul sözleri* ve *kuuduluğun* özelliklerini detaylı bir şekilde tanıyabiliriz.

Kuuduluk Kırgızların geleneksel millî sanatları içinde kökü eskiye dayanan ve halk arasında büyük itibar gören sanatlardan biridir. *Kuudul* hünerbâzlar yaratıcı kabiliyetleri, olaylar karşısındaki tavırları ve hazır cevaplılıkları ile halkın gönlünü okşamış, onları güldürerek rahatlatmışlardır. *Kuudullar* hasıslığı, cimriliği, açgözlülüğü ve cahilliği de tenkit ederek bu vasıflara sahip kişilerle dalga geçmek suretiyle de halkı eğlendirerek güldürmüş, sosyal adaletsizliklere karşı yaptıkları mücadelelerle de halk arasında önemli itibarlar elde etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki bazı *kuudulların* isimleri kuşaktan kuşağa geçerek halk arasında efsaneleşmiştir. Aldar Köse Kırgızlar arasında efsanevi bir yere sahiptir.

Kuudullar yeteneklerinin gücüne, becerilerine, mesleklerini icra ediş durumlarına ve söz söylemedeki ustalıklarına göre değerlendirilirler. Bu özelliklerinden dolayı bazı *kuudullar* sadece yaşadıkları dar bölgede bilinirken, bazıları bütün Kırgızlar tarafından bilinir.

Kuuduluk sanatı kendine has özelliklere sahiptir. Yani *kuudul* kavramının manası çok geniştir. *Kuudul* sadece fıkra anlatan bir kişi değildir; o, belagatlı söz söyleyen (yani ağzından bal akan, insanı ağzının içine baktıran), hazır cevap, sözünü esirgemeyen (lafı gedigine koyan), esprili, zor durumlarda hemen çıkış yolu buluveren, kıvrak zekalı ve mantıklı düşünen biridir. Hatta gerektiği zaman bütün vücudunu, şeklini ve ses tonunu değiştirebilen, taklit yeteneği çok yüksek biridir. Bazen jest ve mimikleriyle modern bir sanatçı görünümündedir. *Kuudul*, tenkidi ve mizahi eserleri hem ortaya koyan, hem de icra eden kişidir. Bu özelliklere sahip olan kişi dinleyicilerini güldürebilecektir. Bu niteliklerden bazıları *âşık* ve *çeçen* gibi söz sanatçılarında bulunsa da kuudul bunların tamamını

kendi bünyesinde toplayarak onlardan ayrılır. Bu açıdan bakıldığında *kuuduluk* komple bir sanatçılıktır.

Kuudular bir bakıma atışma yapan âşıklara benzerler. Onlar rakiplerini alt etmek için söze ve şekle bağlı her türlü sanatı kullanırlar. İrtical gücü, hazır cevaplı olma, güzel ve etkili söz söyleme yeteneği ve düşünce aktifliği iki tipin ortak yönlerini oluştururken; aktörlük, güldürücü söz söyleme, taklit etme ve oyun çıkarma yeteneği *kuudulun* fazlalıkları arasında yer alır.

Kuudular söz söylemede gösterdikleri ustalıklar bakımından *çeçenlere* de benzer. Mesela Kuyruçuk sadece *kuudul* değil, söz ustalığı bakımından da halk arasında oldukça meşhur biridir. O gerekli anlarda bulduğu iğneli ve belagatlı sözlerle zenginleri tenkit eder ve onlarla dalga geçer.

Kuuduların pek çoğu fakir bir ailede dünyaya gelmiş, sıkıntılı bir hayat sürmüşlerdir. Bir kısmı daha küçük yaşlarından itibaren ya ölüm sebebiyle, ya da fakirlikten dolayı anasından-babasından ayrılmak zorunda kalmıştır. Sarıuçuk, Kuyruçuk, Beknazar ve Karaçunak yedi sekiz yaşlarından itibaren ailelerinden ayrılanlar arasındadır. Bunlar bazen üvey anne elinden eziyet görmüş, bazen kibirli ve ukala yengenin kahrını çekmiş, bazen zengin hısım-akrabalarının himayesinde büyümüş, bazen de zengin birinin yanına çoban durmuş, karın tokluğuna çalışmışlardır. İşte bu şekilde hayat süren *kuuduların* eserleri çocukken yaptıkları yağ-süt çalmak gibi hırsızlıklar, çobanlık yaptıkları sırada başlarından geçen olaylar; zenginlerin, hasislerin, cahilliklerin ve aç gözlü tüccarların tenkit edilmesi üzerine kurulmuştur. *Sarıuçuk, ağabeyi Berdibay ile değirmencilik yapan zengin bir Rus'a çoban durur. Bir gün koyunları olatırlarken karınları acıkır, güneşin tesiriyle de içleri geçer. Sarıuçuk uykuyla uyanıklık arasında olduğu bir sırada koyun başı kadar bir altın bulmuş gibi tatlı bir hayale dalar ve hemen ağabeyine seslenir:*

-Altın bulsak ne yapardık, diye sorar.

Berdibay biraz mütevazı,, biraz da saf biriymiş:

-Götürüp sahibine veririz, der.

Sarıuçuk, vermeyelim; Berdibay, verelim, derken aralarında karga çıkar. Yorulup güçten düşene kadar yumruklaşırlar. Yatsı namazı vaktinde birbirini suçlayarak köye dönerler (Akındar Çığarmaçılığının...1988, 367). Kuudular, yetiştikleri şartların gereği olarak, ya doğrudan, ya da dolaylı yollardan, toplumda dini fonksiyonları olduğuna inanılan şeyh, molla gibi bir takım insanların yaptıklarını bahane ederek dolaylı yollardan dini ve dinin kutsal saydıklarını tenkit etmiş, onlarla dalga geçmiştir.

Coşbay Borsul Uulu'nun ağabeyinin iyi bir aygırı dağdan aşağı yuvarlanır. O zaman ağabeyi Bayserke: "Kuday koldo" (Allahım sen koru) diyerek sağa sola kaçmaya başlar. Coşbay ise: "Karıgan kuday koldo" (İhtiyarlayan Tanrım sen kolla) diye ağabeyine katılır. Onun bu sözleri etraftaki adamları güldürür. Bayserke öfkelenip:

"Hey cinli günah işleme" der. Coşbay kendisine öfkelenen ağabeyine dönerek:

"Benim babam da, babamın babası da, ben de Tanrı diyorum. Tanrı hiç yaşlanmaz mı?" der (Akındar Çığarmaçılığının...1988, 367). Zaman zaman aç gözlülük, cimrilik ve cahillik de kuuduların eserlerine konu olsa da ilk gruptakiler kadar önemli bir yer işgal etmez.

*Kuudul*lar âşıklar gibi bir birini ziyaret ederek sanatçılıklarını yarıştırlar. Mesela meşhur *kuudul*lardan Karaçunak'ın çok sık olarak Toru Aygır'a ve orada Sariuçuk ile karşılaştığı bilinmektedir. Kuyruçuk da aynı şekilde Çon Kemin'e gitmiş ve Cooşbay ile görüşmüştür (Bektenov, 1978, 71). *Kuudul sözler* mensurdur ancak uzunluk ve kısalık bakımından belirli bir ölçüsü yoktur. Sayfalarca uzayan hikâyeler olduğu gibi, iki üç satırlık kısa olanları da vardır. Hikâyeler daha çok ikinci şahıs tarafından anlatılır. Karşılıklı konuşmalar oldukça azdır.

Kırgızların meşhur *kuudul*ları arasında Cooşbay Borso Uulu, Kökötöy Toto Uulu, Karaçunak Şıldır Uulu, Kuyruçuk Ömürzak Uulu, Beknazar ve Şarşen'i sayabiliriz. Bunlar hemen hemen aynı tarz sanatçı oldukları için ortaya koydukları da birbirine çok benzemektedir. Bir iki tipin tanıtılması *kuudul*ların geneli için örnek oluşturacaktır, inancındayız. Bu yüzden burada en popüler üç tip tanıtılacaktır¹.

Cooşbay Borsol Uulu

Cooşbay Borsol Uulu 1840 yılında Ton bölgesinde bulunan Dön Talaa köyünde hali-vakti yerinde bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesinin maddi durumu iyi olsa da Cooşbay diğer *kuudul*lar gibi yazın sıcağında koyun kuzu, kışın soğukunda da yulku otlatarak hayatını sürdürmüştür. 11-12 yaşında, çobanlık yaptığı zamanlarda *kuuduluğa* başlamış, otuz yaşına kadar evlenmemiştir. Sözüne kimseden esirgemeyen Cooşbay, zaman zaman babası ve ağabeyi ile de dalga geçtiği için halk arasında 'deli' olarak anılmıştır. Mesela yüzme bilmeyen babasını sırtına alıp ırmaktan geçirirken suyun en derin yerinde 'gıdıklandım' diyerek babasını suya bırakıverir. Cooşbay'ın fıkralarının veya *kuudul* sözlerinin çoğu zengin babasına misafir gelen diğer zenginlerle ilgilidir.

Cooşbay bir gün yolda oynayıp dolanırken babasının evini soran bir grup zenginle karşılaşır. Onlara, babasının cinleniş iyileştğini, evde dikkatli olmaları gerektiğini söyler. Evin içindeki durumu gören misafirlere gülmek için kendilerini zor tutarlar. Borsol ile selamlaşan konuklar sanki bir şeyden korkuyor veya ürküyorlarmış gibi ürkek ve çekingen davranıp göz ucuyla bakarak Borsol'un iyileşip iyileşmediğini anlamaya çalışırlar. Evin içinde derin bir sessizlik hüküm sürer. O zaman kadar içlerinden biri dayanamayıp ayağa kalkar, Borsol'u kucaklayıp ağlayarak geçmiş olsun temennisinde bulunur. Bunu dayan Borsol ise gerçekten cin çarpmış gibi titreyerek kürkünü çıkarıp töre atar ve diğer misafirlere doğru fırlar. Sille tokat birbirine vurmaya başlarlar. İşin aslı anlaşılınca herkes birbirinden özür diler (Akındar Çıgarmaçılığının...1988, 384).

Cooşbay, *kuuduluğu* sırasında hoca ve mollalarla da epeyce uğraşır.

Günlerden bir gün molların biri halka şeriatın hükümlerinden, yerin ve göğün nasıl yaratıldığından bahsedip vaaz verirken Cooşbay da topluluğun yanına varır ve:

'Ee mollacığım yer (dünya) ne için titriyor?' diye sorar.

¹ Kuudullukla ilgili bilgiler, **Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkeri**, Frunze 1988, 365-470; **Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki**, Frunze 1973, 196-210; ile Rahman Uulu'nun ilgili eserinden faydalanılarak alınmıştır.

Molla hiç duraksamadan:

“Yeri (dünyayı) boz öküüz bir boynuzunda tutmaktadır. O boynuzu yorulunca diğerine alır, o sırada da yer titrer” diye cevap verir. O zaman Coşbay:

“Ya öküüz sineklenip kaçarsa ne olur?” der (Akındar Çıgarmaçılığının...1988, 390-91).

Kuyruçuk (Kudaybergen) ÖmürzakUulu

Kırgız mizah sanatının en büyük ustalarından biri olan Kuyruçuk, 1866 yılında, Narın vilayetinin Cumgal bölgesindeki Kızıl Tuu köyünde dünyaya gelir. Küçük yaşta annesini kaybeden Kuyruçuk’un babası da çok fakir biridir. Kuyruçuk 5-6 yaşına kadar raşitizm hastalığı ile uğraşmış, uzun süre ayağa kalkamamış, çok geç yürümüştür. Babasının çok fakir olması Kuyruçuk’un daha çocukken hayatın zor şartlarıyla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Kuyruçuk bir müddet süt, yağ çalmak suretiyle hırsızlık yaparak geçinmiş, bu yüzden de epeyce dayak yemiştir. Kuyruçuk daha sonraki yıllarda Tokmak’taki Kazak, Özbek ve Kırgız zenginlere uşak durmuş, iş bulup çalışmak için Oş, Andican, Celalabad gibi bölgeleri gezmiştir. Kuyruçuk’un zor şartlarda hayatını devam ettirmesi onun sanatçı kişiliğine tesir etmiş, özellikle *kuudul*luğu çektiği sıkıntıların sonunda ortaya çıkmıştır. Kuyruçuk sadece *kuudul* değil, belagatlı söz söylemede çeçen, atışma yapan, koşok ve ır söyleyen âşık ve aynı zamanda destan anlatan destancıdır.

Kuyruçuk’un ortaya koyduğu *kuudul* sözlerde de din, din adamları ve zenginleri tenkit edici, onları küçültücü ve gülünç duruma düşürücü unsurlar ilk sıralarda yer almaktadır.

Kuyruçuk bir gün aç susuz dalaşırken yolu et yiyin zenginlerin üzerine düşer. İçlerinden biri bir parça eti ona uzatır. Kuyruçuk eti hemencecik yer, bitirir. Biraz daha istiyormuş gibi zenginlerin tabağına bakarken içlerinden biri:

“Ne doymaz şeymiş, gönderiverin, gitsin” deyiverir.

O zaman Kuyruçuk:

“Sen o kadar abalibi, yurdu yalayıp yuttun, doymadın da, ben bir parça etle mi doyacağım” der (Bektenov 1978, 78).

Kuyruçuk’un yolu bir gün cuma vakti Tokmok şehrindeki mescide düşer. Namaz kılmak ister fakat kafasında sarık yerine tebetey olduğu için imam onun namaz kılmasına izin vermez.

“Sarığın yoksa, mendil, kuşak da olur. Başını sarıp gel” der.

Kuyruçuk’un kuşağı veya mendili de yoktur. Hemen mescitten dışarı çıkar. Kafasında keseli kuşak sarılı olduğu halde yoldan geçmekte olan Kazak’a cepkenini vererek keseli kuşağı alır ve mescide girer. Fakat kesenin içi bıçak, ustura gibi teçhizatla doludur. Her secdeye varışında şangır şungur ses çıkar. Cemaat gülmeye başlar ve namazı bozan dışarı kaçar. İmam:

“Namazı bozarak büyük bir günah işlediniz. Başınıza böyle ne bağladınız” deyince Kuyruçuk:

“Siz, başınıza kuşak da olsa bağlayınız, olur dediniz. Ben de birinin keseli kuşağını alıp bağladım. Deddiğiniz yaptım. Ben değil siz suçlusunuz” der (Akındar Çıgarmaçılığının...1988, 430-31).

Kuudullar her ne kadar güzel konuşmayı severse de, düşüncelerini basit, düz bir şekilde açıkça ifade ederler. Yani sözü evirip çevirmeden dosdoğru söyleyiverirler. Kuyruçuk da köylerinde misafir olmak isteyen insanları isteklerini dolaylı yoldan anlattıkları için zor durumda bırakır.

Isabek, Köçörbay ve Boronçu Bazar Turuk'a gitmek üzere Cumgal'dan yola çıkarlar. Akşama doğru Bağışan'a varırlar. Geceyi Kuyruçuk'ta misafir olarak geçirmeyi planlarlar. Kuyruçuk birkaç adamla birlikte evinin yanındaki tepede oturmaktadır. Yanlarına gelen adamlara Kuyruçuk:

"Ee yiğitler, atlarınız yorulmuş. Yolcusunuz galiba. Kimsiniz, nereye gidiyorsunuz?"

O zaman biri:

"Aşağıdaki Kulcığaç'tanız. Bazar-Turak'a gidiyorduk. Akşam olduğu için sizin eşikleri görelim diye, döndük ağabey" der.

"İyi olur. Arzunuz benim eşiği görmekse, yürüyünüz" diyerek Kuyruçuk misafirleri alıp evine götürür ve kapıyı açarak:

"İşte bu eşğim; hasırını kırdan Çilcimbay kesip getirdi. Ayımkan bunları ördü. Sırtı keçe, Süyümkan dokudu. Karşısı tör. Yatakların yığıldığı yer yüklük. Onun karşısındaki kelim. Arzunuz yerine geldi mi? Hadi yürüyün. Mutfak ile kazana bakmayın. Güle güle"

Adamlar ne yapacağını bilemedi. Ne ata binip gidebildiler, ne de eve girebildiler. İçlerinden biri dayanamayıp durumu anlatınca Kuyruçuk, niçin çocuk gibi davranıyorsunuz, niyetinizi doğruca söylemeniz ya diyerek onları misafir eder (Karımbayev 1981, 5-6).

Şarşen Termeçikov

Büyük bir âşık, usta bir komuzcu ve bestekar olarak bilinen Şarşen de diğer *kuudullar* gibi fakir bir ailenin evladı olarak 1896 yılında Çüy bölgesindeki Sokuluk'ta dünyaya gelmiştir. Babası köylerinin en fakiri ve en güçsüz kişisidir. Şarşen, "Men Şarşen Termeçik Uulu" adlı eserinde hayat hikâyesine detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bişkek'teki bir Özbek'in düğününe gelen Şarşen orada Adamkalıy adlı birinden *kuuduluk* sanatını öğrenir. Köyünde sanatını geliştirir. Bu arada da etraftaki mollaları aldatıp onları küçük düşürücü davranışlarda bulunur. Şarşen, 1931 yılında Bişkek'e davet edilir. 1936 yılına kadar Kırgız müzikal tiyatrosunda artist olarak çalışır. 1939 yılında Moskova'da Kırgız Sanat ve Edebiyat Festivalinde büyük bir ödülle ödüllendirilmiştir. Daha sonra kendisine Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine Emegi Geçenler Ödülü de verilmiştir. Şarşen 1942 yılında ölmüştür.

Şimdi Kırgızlar arasında *Apendi* adıyla bilinen Nasreddin Hoca'ya geçebiliriz. Kırgızlar, *Apendi* ve *Koco Nasır* adını verdikleri Nasreddin Hoca'yı da *kuudullar* arasında saymaktadırlar. Veya *kuudulu* tarif ederken Nasreddin Hoca'dan da bahsetmektedirler. Ancak Hoca'nın anlattıklarına veya Hocaya mal edilen fıkralara *anektod* adını da veriyorlar. Ayrıca genel olarak hikâye kelimesiyle karşılayabileceğimiz *angeme* terimini Nasreddin Hoca'nın fıkraları için de kullanarak *Apendi angemeleri* demektedirler (Akındar Çıgarmaçılığının...1988, 365-470).

Kısaca, Nasreddin Hoca diğer *kuudullar* kadar olmasa da, fıkralarıyla birlikte Kırgızlar arasında yaşamaktadır. Ancak onun fıkraları *kuudulların*ki gibi sadece iki-üç tema üzerine kurulmamış, tıpkı bizde olduğu gibi toplumdaki her türlü

olay *Apendi* fıkralarının konusu olmuştur. Kırgız edebiyatı ve Kırgız halkı arasında *Apendi* adı zekası ve fıkralarıyla dünyaca tanınmış bir halk filozofu olarak geçer.

Kırgız Sovyet Antsiklopedisi *Apendi*'yi şöyle tanıtır:

Apendi akılcı kurnaz, hakikatçı, adaletli kişinin halk arasındaki idealini yansıtan folklorik kahramandır. Onun günlük hayatında, yaşayış tarzında ve karakterinde hiçbir sahtekarlık yoktur. *Apendi* hakkında anlatılan fıkraların çoğunluğu Kırgızlar arasında sözlü olarak yayılmışsa da, bazıları yazılan kitaplara da alınmıştır. *Apendi* hikâyelerinin canlılığı, halkın fikrine uygun olması, han, bey, hoca, tüccar, kadı ve zenginleri gülünç hale koyarak saf kimseleri ve fakirleri koruması işle Kırgız halkının günlük yaşayışına sinmiştir (Kırgız Sovet Entsiklopediyası 1976, 225). Halk, *Apendi*ye özellikle hürmet göstermiş yeni hikâyeler ve fıkralar yaratarak ona atfetmiştir. Halk arasında söylenen her türlü gülünç hikâyeler, hicivli sözler *Apendi*ye mal edildiği için, *Apendi* hakkındaki fıkralar devamlı olarak zenginleşmiştir.

Kırgızlar arsında anlatılan ve 23 tanesi aşağıda yer alan *Apendi* fıkrasının pek çoğu gerek yazılı, gerek sözlü kaynaklarda olsun Anadolu'da da bilinen fıkralarla aşağı yukarı aynıdır. *Yağmurda ıslanmamak için elbiseyi altına almak, Allah'tan yüz altın istemek, dünyanın merkezinin neresi olduğunu bilmek, ipe un sermek, doğuran kazan, kayametin kopması ve ye kürküm ye* gibi. Ancak hemen hemen her fıkra pek çok yerel özelliği de bünyesinde taşımaktadır: Fıkraların pek çoğunda *Apendi*'nin rakibi bölgenin aç gözlüsü ve cimrisi olan zengindir. Kırgızca terimiyle *baydır*. *Apendi* akıllı ve kurnazlığı ile muattabı olan bütün bayları yenerek toplumsal fonksiyon üstlenir. *Apendi*'nin fıkralarındaki yemekler ve özellikle de koyun eti diğer önemli mahalli fonksiyondur.

Nasreddin Hoca, eşiği ile bütünleşmiş bir fıkra tipidir. Kırgızlar arasında anlatılan *Apendi* fıkralarında da eşek Hoca'nın üzerine nükte inşa ettiği birinci dereceden yardımcı unsurdur. At kültürünün yaygın olduğu bölgede eşiğin bu kadar öne çıkması, fıkraların kaynağı konusunda bize ışık tutabilir. *Yüz altında, dünyanın merkezinde, ipe un sermekte, bey olan eşekte, iki eşek yükünde vb. Apendi* fıkralarının bir kısmında geleneksel Kırgız evi olan *yurt* (keçe çadır) geçmektedir. On dokuzuncu fıkrada Kırgız konukseverliğine atıf vardır.

Apendi fıkralarında zaman belirsizdir. Fıkralar genellikle *bir zamanlar, bir gün* şeklinde başlamaktadır. Fıkralar hacim olarak uzundur. Dilin işlenmemişliği ile sözlü edebiyat geleneğinin hala canlı olması fıkraların uzun olmasına sebep olmuş olabilir. Yedinci fıkra (*Apendi* ve Tüccar) Anadolu'da *ipe un sermek* ve *eşeğe mi inanıyorsun, yoksa bana mı*, adlarıyla iki ayrı fıkra olarak anlatılmaktadır. Bir buçuk iki sayfa uzunluğunda fıkralar vardır.

Kırgızlar arasında *Apendi* fıkralarıyla ilgili müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Halktan derlenen fıkralar diğer folklor malzemeleriyle birlikte ilimler akademisinin el yazmalar bölümüne bırakılmıştır. Fıkraların masalların bir dalı kabul edildiği zamanlarda Kırgızların *Apendi* ile ilgili fıkraları masal kitaplarının bir bölümünü oluşturmuştur. 1957 yılında yayımlanan K. Eşmambetov'un hazırladığı **Kırgız El Comoktoru** adlı kitapta yirmi adet *Apendi* fıkrası bulunmaktadır. Aynı eserin Rusça'ya çevrilmiş 1981 yılındaki ikinci baskısında

ise fıkra sayısı yirmi üçe çıkmıştır. Beksultan Cakiyev, 1985 yılında **Apendinin Coruktarınan 502 Tamaşa** adıyla Bişkek'te bir kitap yayımlar. Ancak bu kitap telif değil 1978 yılında Moskova'da yayımlanan **23 Nasrettin**'in Kırgızca'ya çevirisidir. Aşağıdaki yirmi üç fıkra **Kırgızskiye Narodniye Skazki** (Kırgız Halk Masalları), Frunze 1981 adlı kitabın 289-322. sayfaları arsından Rusça'dan Türkçeye çevrilerek alınmıştır.

1. Dabi Apendi

Han bir gün Apendi'yi çağırır ve:

"Ey Apendi, birlikte ava gidelim," der.

Apendi kabul eder.

Han ona bırakın koşmayı, ayakta dabi zor duran bir at verir. Onlar bütün gün avlanırlar. Akşama doğru, eve dönecekleri sırada, sağanak bir yağmur başlar. Han ve yiğitleri ata kamçı basıp hemen oradan sıvışırlar. Apendi ise yağmurun altında kalır. O da ata kamçı basdıysa da at bir adım dabi atmaz. Apendi elbiselerini çıkarıp altına alır. Şebre yaklaştığı sırada yağmur kesilir. Apendi elbiselerini giyer ve hanın huzuruna varır. Apendi'yi kuru gören han hayretler içinde kalır.

"Ey Apendi, sen nasıl kuru kaldın, " diye sorar. Biz çok hızlı geldiğimiz için ıslanmadık.

"Hanım, benim atım o kadar çevik, o kadar hızlıydı ki, ona rüzgar bile yetişemedi, ben göz açıp kapayıncaya kadar geldim, yağmur kesil kesilmez de sizin yanınıza geldim," der.

Han çok şaşırır ve Apendi'ye verdikleri uyuz atı daha iyi beslemeleri için yiğitlerine emir verir."

Kısa bir süre sonra han tekrar ava gitmeye hazırlanır. Apendi'yi de yanına alır. Fakat bu sefer ona başka bir at verir, o uyuz ata da kendi biner. Bunlar tekrar eve dönecekleri sırada gökyüzünü siyah bulutlar kaplar ve yağmur yağmaya başlar. Apendi atına kamçı basar, hanın yiğitleri de onun ardından şebre gelirler. Han, atının uzun süre atının ne zaman uçacağını bekler. Fakat at yerinden kıpırdamaz. Han iliklerine kadar ıslanır. Güç bela eve kadar varır. Bakar ki Apendi kuru bir şekilde oturmaktadır.

"Sen beni aldattın ha? Ben sana inandım ve tepeden tırnağa kadar ıslandım," diye bağırır.

"Hanım bana kızmayın. Bütün elbiselerinizi çıkarıp altına almanızı lazımdı. Yağmurdan sonra ise giyecektinizi; ben öyle yapmıştım,"

2. Sert Ceviz ve Yumuşak Üzüm

Apendi bir gün hana kendi ağacından ceviz hediye etmeye karar verir. Hediyesini götürürken yolda bir tanıdığına rastlar.

"Nereye gidiyorsun, Apendi?" diye sorar tanıdığı.

"Hana ceviz götürüyorum"

"Ona ceviz götürmen gerekmez. Onun sevdiği tatlı üzümdür, üzüm götürmek daha iyi, sen üzüm götür," der tanıdığı adam.

Apendi evine döner. Cevizi bırakıp üzüm alır. Meğerse han kuru üzümü hiç sevmemiş. Hemen yiğitlerine çağırıp:

"Şu üzümle Apendi'yi taşılayın," diye emir vermiş.

Yiğitler başlamış Apendi'yi taşlamaya. Özellikle dolgun, yuvarlak üzümler değdikçe Apendi memnun bir şekilde:

"Oh, teşekkür ederim! Oh, çok teşekkür ederim!" diye bağırmaya başlamış.

Kendini tutamayan yiğitler hayretle:

"Ey Apendi biz sana vuruyoruz, sen ise buna memnun oluyorsun bu ne demek oluyor?"

Apendi memnun bir şekilde anlatmaya başlar:

"Ben buraya ceviz getiriyordum. Yolda bir tanıdığımınla karşılaştım, bana ceviz yerine üzüm getirmemi tavsiye etti. Eğer onu dinlemeyip ceviz getirseydim şimdi kafama ceviz değiyor olacaktı. Allah'a çok şükür ki üzüm cevizden yumuşak."

3. Apendi ve Şeftaliler

Apendi'nin bahçesinde bir şeftali ağacı varmış. Bahçede daha hiçbir şey olgunlaşmamışken o şeftali ağacındaki üç şeftali olgunlaşmış. Köyün beyi Apendi'den bu şeftalilerin kendisine getirilmesini ister.

Gül renkli şeftalileri koparan Apendi, onları bir tepsiye koyup beye götürmek üzere yola çıkar. Apendi, yolda giderken tepsinin içindeki şeftaliler birbiriyle çarpışmaya başlar.

Apendi beye ancak bir şeftali getirir.

"Diğerleri nerede?" diye sorar bey.

"Onlar birbirine düşmanca davrandılar. Yolda gelirken durmadan birbirleriyle kavgatiller, ben de onları cezalandırdım," diye cevap verir Apendi.

"Nasıl cezalandırdın?" diye merakla sorar bey.

"İkisini yedim. Şimdi onlar hiçbir zaman yaramazlık yapamayacaklar."

4. Apendi ve Bey

Apendi bir gün yolda giderken penceresinin önünde oturmuş bir beyi görür. Zenginin kendisini görmediğini anlayınca:

"Allah, bana

Tam yüz altın ver

Eğer bir tane bile eksik olsa,

Hiçbirine elimi sürmeyeceğim," diye şarkı söyleyerek zengininin evinin önünden geçer. Bir müddet sonra geri döner. Bakar ki zengin yine aynı yerde oturmaktadır. Şarkısını tekrarlar.

Zengin: "şunu bir deneyeyim, doğru mu söylüyor" diye düşünmeye başlar. Bay ipek bir keseye doksan dokuz altın koyarak pencereden dışarı doğru atar. Kесе Apendi'nin ayağının ucuna düşer. Keseyi alan Apendi altınları saymaya başlar. Mırıldanarak:

"Burada doksan dokuz altın var. Bir altın da ipek keseye eder. Demek ki Allah bana tam yüz altın göndermiş. Çok şükür!"

Apendi acele acele evine doğru yol alır. Koşarak sokağa çıkan zengin Apendi'nin arkasından:

"Apendi! Dur! Böyle olmaz; Sen Allah'tan tam yüz altın istedim. Aşağı olursa kabul etmeyeceğini söyledin. Ben senin doğru söyleyip söylemediğini kontrol etmek için bir keseye doksan dokuz altın koyup senin önüne attım."

Apendi sakin bir şekilde:

"Ben onları senden mi istedim? Ben onları Allah'tan aldım. Yolumu kesme!" der.

Kırgızlarda Kuudluk ve Apendi (Nasreddin Hoca)

Apendi, zengini eliyle iterek yoluna devam eder.

Zengin ondan geri kalmaz. Altınlarını almak için uğraşır. Böylece Apendi'nin evine kadar gelirler.

"Ne yani şimdi sen benim paralarımı vermeyecek misin?" diye sorar zengin.

"İşte vermiyorum," der Apendi.

"Hadi o zaman kadıya gidelim, problemi o çözsün."

"Kadıya da gitmiyorum."

"Niçin?"

"Benim kaftanım eski. Bu kaftanla kadının buzuruna nasıl varacağım?" der Apendi.

"Peki, o zaman benim kaftanımı giy," der zengin ve ipek kaftanını çıkararak Apendi'ye verir.

Yeni ipek kaftanı giyen Apendi eliyle kaftanın kollarını ve yakasını düzeltir, fakat yerinden kıpırdamaz.

"Ne oldu? Gitmiyor musun? Bizim kadıya gitmemiz lazım!" diye bağırır zengin.

"Ben yaya nasıl gideceğim?" diye sorar Apendi.

"Ayaklarıyla gideceksin."

"Haayır! Ben yaya gidemem. Ayaklarım ağrıyor. Kadı ise uzakta yaşıyor."

"O zama," der zengin, "Benim ahırda beş tane eşek var. Onların iyisinden ikisini seçelim ve çabucak kadıya gidelim."

Apendi sonunda merhamete gelir ve:

"Bunu daha önce söylemek gerekirdi. Şimdi oldu," der.

Onlar ahıra varırlar. Seçtikleri eşeklere binerek kadıya doğru yola çıkarlar.

Kadını yanına gelince saygıyla selamlayıp usluca otururlar.

İlk önce zengin konuşur. Kadı zengini dikkatli bir şekilde dinledikten sonra Apendi'ye döner ve:

"Şimdi sen ne söyleyeceksin?"

"O adamın sözlerine inanmayınız," der Apendi.

"Niçin?"

"O hep yalan söyler. Belki şimdi sırtımdaki kaftana da, benim diye, sahip çıkacak."

Bey hemen yerinden fırlar ve:

"Elbette benim!" diye bağırmağa başlar.

"İşte görüyorsunuz," dedi Apendi. "Ben biliyorum. O şimdi de benim buraya geldiğim eşeğe sahip çıkacak."

Bey öfkelenir ve feryat etmeye başlar.

"Evet, eşek de benim."

Bey, ipek kaftanının çıkarıp almak için Apendi'nin üzerine doğru atılır.

"Uzaklaş ondan!" diye bağırır kadı.

"Ne o, sen beni aptal mı sanıyorsun? Öyle olsaydı ben kadı olur muydum? Sen, sanki sokağa doksan dokuz altın bırakmış gibi, sanki Apendideki kaftan seninmiş gibi, sanki Apendi'nin eşeği de seninmiş gibi, hep yalan söylüyorsun. Sen sanki benimle dalga geçmek istiyor gibisin. Bu mümkün değil. Ceza olarak eşeğini elinden alıyorum. Yaya gideceksin. Apendi sen ise eşeğine bin ve bütün dünyayı dolaş."

Apendi altınların üstüne oturur ve kendine yeni ipek bir kaftan alır, Eşek ahırına döner ve sakın bir hayat yaşar. Bay ise altınlarından, ipek kaftanından ve eşeklerinden mahrum kalmıştır.

5. Apendinin Cevapları

Günlerden bir gün bana uzaklardan üç yolcu gelir. Han memnun bir şekilde onları karşılar.

Han yolcuları çok beğenir ve onlara:

“Benim vatandaşım olun, benim ülkemde yaşayın,” der.

“Her birimizi size birer soru soracağız, eğer siz onlara cevap verirseniz. Biz de sizinle birlikte yaşarız.”

Han kabul ederek ülkesindeki bütün bilgileri ve aksakalları toplayıp getirmeleri için yiğütlerine emir verir.

Fakat onlardan hiç biri yolcuların sorularına cevap veremezler.

Han: “Yoksa benim vatandaşlarım arasında gerçek bilgi yok mu?” diye düşünmeye başlar.

Kalabalığın içinden biri ayağa kalkar ve:

“Hanım, bu sorulara belki sadece Apendi cevap verebilir,” der.

Han, Apendi’yi hatırlar ve alıp getirmeleri için yiğütlerini gönderir.

Yiğütler atlarını dörtlüyle sürerek doğru Apendi’ye varırlar. Apendi hemen eline sopasını alıp eşeğine biner. Çabucak hanın sarayına gelirler.

“Beni niçin çağırdın?” diye sorar Apendi. Eşekten düşervesine inerek.

“Bu üç misafir üç soru sordu, fakat benim halkımdan hiç kimse o sorulara cevap veremedi,” der han.

“Nedir o sorular?”

Yolculardan biri ilk soruyu sorar:

“Yeryüzünün merkezi neresidir?”

“Yeryüzünün merkezi benim eşeğimin sağ ön ayağının bastığı yerdir,” diye cevap verir Apendi elindeki sopa ile eşeğinin ön ayağını göstererek.

“Bunu nereden biliyorsun?” diye sorar yolcu.

“Eğer inanmıyorsanız, bütün dünyayı dolaşıp ölçünüz. Eğer doğru değilse beni yalancılıkla suçlayınız,” diye cevap verir Apendi.

“Gökyüzünde ne kadar yıldız vardır?” diye sorar ikinci yolcu.

“Benim eşeğimde ne kadar tüy varsa, gökyüzünde de tam o kadar yıldız vardır,” diye cevap verir Apendi.

“Bunu nasıl kanıtlayabilirsin?” der yolcu.

“Eğer inanmıyorsanız, önce benim eşeğimin tüylerini sayınız. Akşam olduğu zaman da gökyüzündeki yıldızları sayarsınız. Eğer hesap birbirini tutmazsa, kendimi yenilmiş sayacağım,” der Apendi.

Üçüncü yolcu:

“Benim sakalımda ne kadar kıl var?”

“Benim eşeğimin kuyruğunda ne kadar kıl varsa, senin sakalında da o kadar kıl vardır,” diye cevap verir Apendi.

“Nasıl kontrol edeceğiz?”

Apendi düşünmeden cevap verir:

"Eğer kontrol etmek isterseniz ben bir kıl sizin sakalınızdan, bir kıl da benim eşeğimin kuyruğundan koparırım. Sonra bunları karşılaştırırız. Eğer yanılırsam benim hiçbir sorunuza cevap veremediğimi kabul ederiz.

Yolcular Apendi'nin cevaplarını beğendiler ve hanın ülkesinde yaşamayı kabul ettiler.

6. Apendinin Zeki Karısı

Birgün Apendi ineğini satmak için pazara götürür. Yolda köpeklerle karşılaşır. Apendi'nin etrafında dolaşan köpekler havlamaya başlar.

"Siz benim ineği mi satın almak istiyorsunuz?" diye sorar Apendi.

Köpekler daha da yüksek sesle havlar.

"İnek on altın. Ödeyebilir misiniz?"

Köpekler havlayarak cevap verir.

"Peki ben ineği size satıyorum. Peki para ne zaman?"

Köpekler havlamaya devam eder.

"Gelecek hafta mı? Peki, tamam."

Büyük köpeği gözden geçirerek kontrol etti Apendi ve:

"Parayı senden isterim, başka kimseden değil. Parayı hazırla."

Apendi ineği köpeklerle verdi, kendi ise evine gitti.

Erde Apendi'yi bekleyen karısı:

"İneği sattın mı?" diye sorar.

"Sattım."

"Kaça?"

"On altına."

"Parayı ver."

"Parayı almadım."

"Ne zaman alacaksın?"

"Gelecek hafta."

"Ne demek gelecek hafta?"

"Hanım, ben ineği köpeklerle sattım. Onalar parayı gelecek hafta vereceklerini söylediler."

Bir hafta geçer. Apendi parayı almak için köpeklerin yanına gider.

Köpekler havlayarak Apendi'ye cevap verir. Apendi köpeklerin para vermek istemediklerini düşünür.

"Yaa, siz para vermek istemiyor musunuz?"

Apendi en büyük köpeği yakalar, boynuna urgan takarak vurmaya başlar. Köpek kaçmaya başlar. Peşinden Apendi. Köpek uzun süre koşar. Bir yere gelince birden bire durur ve yeri koklar.

"Sen paranın burada gömülü olduğunu mu söylemek istiyorsun?" diye sorar Apendi.

"Şimdi kontrol edeceğim."

Apendi köpeği ağaca bağlar kendi de yeri eşmeye başlar. Kazar kazar. Sonunda bir güğüm altın para bulur.

Apendi güğümü alır ve köpeğe doğru gelerek:

"Bak kendi şahsi on altınımdan başka almıyorum." Der ve altınını aldıktan sonra güğümü tekrar aldığı yere gömer ve köpeği de serbest bırakır.

Apendi parayla birlikte evine döner ve karısına:

"İşte, paramızı aldım."

Zekeriya KARADAVUT

“Köpeklerin parası mı olur?” Şaşırıldı karısı.
“İnanmıyor musun?” der Apendi. “Doğru söylüyorum.” “Köpeklerin ağacın altında bir güğüm altını var.”
Karısı Apendi’nin sözlerine gülümsedi.
“Eğer öyleyse, dedi karısı kurnazca gülümseyerek, göster bana güğümü.”
“Göstermem, dedi, Apendi. Sen bütün altınları alırsın.”
Karısı Apendi’yi kandırır ve Apendi onu altınların gömülü olduğu yere götürür.
Karısı yol azığı olarak boorsok kızartır ve çantaya koyar. Apendi’nin terkine binerek yola çıkarlar. Apendi önde, karısı arkada giderlerken kadın boorsokları çantadan alıp Apendi’nin başının üzerinden atmaya başlar.
“Bak! Bak! Gökten yağmur yerine boorsok yağıyor,” der Apendi karısına.
Böylece onlar altınların saklı olduğu yere varırlar.
Kadın toprağı kazmaya başlar. Apendi ise onu vazgeçirmeye çalışır.
“Başkasının altınlarından bize ne?”
Karısı altınları çıkararak yanına alır.
O andan itibaren kadın Apendi’yi altınları kimseye söylemesin diye evden dışarı çıkarmaz. Fakat bir gün Apendi başlarından geçenleri yaşlılara ve aksakllara anlatır.
Han hepsini öğrenir. Apendi’yi çağırır ve:
“Altın mı buldun?” diye sorar.
“Evet,” der Apendi ve tekrar olup bitenleri anlatır.
“Altın nerede?” diye han ilgilenemeye başlar.
“Karımda,” der Apendi.
Han Apendi’nin karısını derhal getirmeleri için emir verir.
Hanlığın görevlileri gider Apendi’nin karısını getirirler.
Han ondan altınları ister.
“Bizde hiçbir altın yok,” der kadın.
“Nasıl yok?” der han. Apendi bir güğüm altın bulduğunuzu bize anlattı.
“Bu hep böyle konuşur, ne zaman bulduğumuzu da söyledi mi?” dedi Apendi’nin karısı.
“Söyleyeceğim,” dedi Apendi. Gökten yağmur yerine boorsok yağdığı gün bulmuştuk.”
“İşte, inandırlar mı?” diye sordu karısı. Gökten yağmur yerine boorsok yağar mı?”
Oradaki herkes Apendi’nin karısına inanır.

7. Apendi ve Tüccar

Bir zamanlar meşhur, cimri bir tüccar varmış. O bir gün satmak için şebre buğday götürmeye karar verir. Çuvalları ağzına kadar doldurur ve bağlamak için urgan arar. Tüccar, Apendi’de urgan gördüğünü hatırlar ve istemek için doğru Apendi’ye gider.
“Apendi urganını bana ver. Çuvalların ağzını bağlayacağım,” der.
“Bende urgan yok,” der Apendi.
“Niçin inkar ediyorsun? Dün onu kendi gözümle gördüm,” der tüccar.
O zaman Apendi acele bir şekilde:
“Haklısın, ben tamamen unutmuşum. Evet benim urganım var. Fakat o meşgul. Ben ona un serdim.”
“Hey Apendi ipe un serilir mi?” şaşkın bir şekilde sordu tüccar.
Apendi hiç düşünmeden:

Kırgızlarda Kuudluk ve Apendi (Nasreddin Hoca)

“A kıymetlim vermek istemedikleri zaman hep böyle yaparlar.”
Başka bir sefer tüccar yine pazara gitmeye hazırlanır.
“başkasının eşeği varken kendi eşeğimi niçin götürüyüm,” diye düşünür. Ve eşeğini isteme için Apendi’ye gider.
“Onu hatırlamak istemiyorum,” diye kısaca cevap verir Apendi. “Benim eşek geberdi. Üzgünüm! Üzgünüm!”
Tüccar gütmek üzereyken eşek birden bire abırdan anırmaya başlar.
Tüccar olduğu yerde durur ve şaşkın şaşkın:
“Apendi senin eşek anırıyor,” der.
Apendi ise sitemli bir şekilde:
“kıymetli misafir, acaba sen benden çok eşeğe mi inanıyorsun?”

8. Apendi ve Kadı

Apendi, bir gün yolda giderken temele yuvarlanmış ve orada horlayarak derin derin uyuyan bir sarboş görür. Ona şöyle bir yaklaşır ve onun şehrin kadısı olduğunu anlar. Hemen sarboş kadının kaftanını ve tebeteyini çıkarıp alır ve doğruca evine gider.
Sarboş kendine gelir gelmez kaftan ve tebeteyinin olmadığını görür. Kimseye gözükmemek için acele acele evine gider.
Eresi gün adamları çağırır ve:
“Kaftanımı ve tebeteyimi kaybettim. Araştırın, kimin aldığını bulun ve bana getirin. Ona acımayacağım,” der
Yiğitler şehri arar. Pazara giden iki yiğit ise yolda tebetey ve kaftanı satmak için pazara giden Apendi’yi görür. Yiğitler efendilerinin eşyalarını hemen tanır ve Apendi’yi kadıya götürürler.
“Bunlar senin mi?” diye sorar kadı. “Nereden aldın bunları?”
“Dün gece eve dönüyordum, şuradaki temele sarboş birinin düşmüş olduğunu gördüm. O kendinden geçmiş bir halde yatıyordu. Birileri elbiselerini çalar diye korktum ve saklamak için onları ben aldım. Eğer gerçekten bunlar sizin ise, alınmaz,” der Apendi.
Kadı bu işten pek memnun olmayan bir tavırla:
“Hayır, Apendi, ben hiçbir zaman sarboş olup çukura yuvarlanmadım. O kaftan ve tebetey benim değil. Başkasının olmalı. Onları topla ve buradan çabucak git” der.
Ve Apendi kadının dediği gibi yapar.

9. Apendi’nin Handan Kurnaz Çıkması

Çok önceleri zengin ve zıppır bir han varmış. O, soğuk kulede sabaha kadar bekeleyene bir güğüm altın vereceğini ilan etmiş. Bir çoğu gelip bunu denemiş. Gece çok soğuk olduğu için sabaha kadar sabreden olmamış. Apendi hanın yanına gelmiş. Han, sözünü tekrar etmiş. Apendi bütün gece, sırtında yertük çapanıyla, sabaha kadar soğuk kulede, ayakta beklemiş. Sabableyin bana gelmiş ve vaadini yerine getirmesini istemiş.
“Dur! Dur! Apendi, demiş han. Sabaha kadar nasıl durduğunu ispatla. Geceleyin ne gördün, anlat bakalım?”
“Ben gördüm, demiş Apendi. Uzaklarda göğü kaplayarak yanan bir ateşi gördüm.”
“Ah, demiş han. Ateş gördün ha. Demek ki sen o ateşle ısındın,” demiş ve vaad ettiği ödüllü vermemiş.

Apendi hana ders vermek istemiş. Ve olağanüstü bir şey ikrâm edeceğini söyleyerek hemencecik onu öğle yemeğine davet etmiş. Han dostları ile Apendi'ye misafirlîğe gelmiş. Onlar bir, iki derken üç saat beklemişler fakat yemek bir türlü gelmemiş. Öfkelenen han yurttan (ev) çıkmış ve Apendi'nin ağaca asılmış iki kazanın yanında beklediğini görür ve:

"Ne yapıyorsun?" diye sorar.

"Yemek pişiriyorum," der Apendi umursamaz bir tavırla.

"Ya ateş nerede?"

"Benim yemeğin güneş ışığı ile pişer."

"Aptal!" der bağırarak han. Güneş senin yemeğini pişirebilir mi?"

"Haklısın han," der sakın bir şekilde Apendi. Güneş yemeği pişiremez, uzaktaki ateşin beni ısıtamayacağı gibi..."

Han, sözünü yerine getirerek Apendi'ye bir güğüm altın verir.

10. Apendi'nin Hana Tek Ayaklı Kaz Hediye Etmesi

Bir gün Apendi biricik kazın keser ve kaynatarak hana hediye götürür. Fakat yolda canı kazı yemek ister. Kazın bir budunu koparıp yer. Huzura varınca hediyesini hanın önüne koyar. Han:

"Hey Apendi, kazın diğer budunu nerede?" diye sorar.

"Ey hanım bu sene bütün kazlar tek ayaklı," der Apendi düşünmeden.

Han bahçedeki kazların ayaklarına bakmak istedi. Yağmurdan sonra bütün kazlar tek ayaklarının üzerinde durmaktadır. Han yiğidine seslenir ve kazlara sopayla vurmasını emreder.

Yiğit hanın emrini yerine getiri, kazları sopayla iter ve kazlar iki ayaklarıyla koşmaya başlar.

"İşte gördün mü Apendi, sen doğru söylemedin. Kazların iki ayağı var," der han.

"Eğer o sopayla sana vursalardı hanım, sen iki değil, dört ayakla koşardın," diye cevap verir.

11. Apendi ve Molla

Apendi, başka bir şehre gider ve birkaç gün sonra geri döner. Seyahat dönüşü mescide gelir. Mescitte bağırarak dua okuyan yeni bir molla vardır. Onun yanık, ezik sesi Apendi'ye dokunur ve Apendi ağlamaya başlar. Molla işini bitirince Apendi'nin yanına gelir ve:

"Ey, Apendi, ben duaya başlar başlamaz sen de ağlamaya başladın bir şey mi hatırladın?"

"Ah kıymetli molla, der Apendi, benim yakın bir zamanda keçim geberdi. Onun da sizin gibi sakalı vardı. Keçi melediği zaman sesi sizin sesinize benzerdi. Bugün sizi görünce keçimi hatırladım, kendimi tutamadım ve ağladım."

12. Apendi ve Misafir

Adamın biri Apendi'ye ölmüş tavşan getirir. Apendi çok memnun olur. Onu misafir ederek yatacak yer verir.

Bir hafta sonra o adam tekrar ortaya çıkar.

"Kimsin?" diye sorar Apendi.

"Ben senin dostunum, sana ölü tavşan getirmiştim ya. Hoca misafirini çorbayla doyurur."

Kırgızlarda Kuudlluk ve Apendi (Nasreddin Hoca)

Dört gün sonra o adam tekrar ortaya çıkar ve yanında misafir olarak dört adam daha getirir.

“Siz kimsiniz?” diye sorar Apendi.

“Ben sana tavşan getiren adamım, bunlar da benim komşularım.”

Apendi çorba kaynatarak konuklarını doyurur.

İki hafta sonra tavşan getiren adamın dostları olan on adam gelir. Apendi büyük bir kapla su getirip konukların önüne koyar.

“Ey Apendi bu nedir?” diye sorar konuklar.

“Bu, ölü tavşanın çorbasının çorbası,” der Apendi.

13. Apendi ve Eşegi

Apendi kaybettiği eşeğini ararken yolda insanlarla karşılaşır ve:

“Eşegi mi gördün mü?” diye sorar.

“Gördüm, der adam. Senin eşek şimdi şehrin bakimi olmuş, acımasızca hükümler veriyor.”

“Evet, sen baklısın. Galiba benim eşek,” diye cevap verir Apendi. O daha önce bey olmalıydı. Ben sürekli fark ediyordum, onun anırması, bizim derin düşünceli beyin kararlarına benzeyordu,” der.

14. İki Eşek Yükü

Han ile oğlu bir gün Apendi’yi de yanlarına alarak ava giderler. Apendi yaya, onlarsa atlıdır. Hava oldukça sıcaktır. Han, kaftanının çıkararak taşınması için Apendi’ye verir. Bunun gören oğlu da babası gibi yapar.

Yol uzundur, Apendi kan ter içinde kalarak yorulur.

Han gülererek:

“Ey, Apendi, her halde yoruldun, baksana neredeyse bir eşek yükü kadar yük taşıyorsun,” der.

“Evet görüyorsunuz hanım, iki eşeğin yükünü taşıyorum.”

15. Apendi’nin İkranı

Apendi bir gün zengin biriyle yolculuk yapar. Onlar eşeklerinin üzerinde giderlerken birden yolun üzerinde bir heybe görürler.

Zengin, kaftanının eteğini tutarak eşekten fırlar ve heybeye doğru koşar. Heybeyi iki eliyle kaldırır ve:

“Benim heybem! Benim!” diye bağırır.

“Bunu ikimiz bulduk, der sakın bir şekilde Apendi. Demek ki ikimizin olacak.”

“Hayır, ilk önce ben aldım!” der bey.

Apendi:

“Hadi önce içine bakalım, belki boştur,”

“Fark etmez, heybe benimdir,” der bey. Sonunda içine bakmaya karar verirler.

Heybede boorsok, haşlanmış et ve bir tulum kıymız vardır. Bunlar uzun yol için hazırlanmış dayanıklı yiyecekler. Uzun yola giden biri düşürmüş olmalı.

“Şimdi yemek yemenin tam sırasıdır,” der Apendi. Bu ikimize değil dört kişiye bile yeter.”

“Vermeyeceğim!” der zengin heybeyi daha da sıkı tutarak.

O zaman Apendi:

“Niçin iddialaşıyoruz. Hadi bahse girelim. Kim daha uzun süreli susarsa heybe onun olsun,” der.

Zengin, Apendi'nin vazgeçmediğini görür ve: ‘fark etmez, benim bu dilenciye konuşmam şart değil!’ diye düşünür. Bunlar yolun bir kenarına çekilip otururlar. Hava güneşli ve çok sıcaktır. Zengin gevşer ve uykuya dalar. Apendi heybenin ağzını açarak yiyecekleri çıkarır. Lezzetli eti ve yumuşak boorsoku yiyip kıymızı içer.

Zengin uykusunda etin kokusunu alır, birinin bir şeyler yediğini duyar ve uyanır. Gözlerine inanamaz: Apendi ıstahla yiyecekleri yemektedir. Zengin girdiği bahsi unuttur ve:

“Benim malımı nasıl yersin?” diye bağırmağa başlar.

“İşte, heybe benim, diye ilk önce sen konuştuğun,” der Apendi gülerek.

“Ee, üzülme, bey! Ye! Apendi ısmarlıyor.”

16. Apendinin Rüyası

Apendi, rüyasında güzel bir horozunun olduğunu görür. Bir adam yanına yaklaşır ve:

“Apendi, bu horozu satıyor musun?” diye sorar.

“Eğer çok para verersen, satarım.”

“Ne kadar istiyorsun?”

“Yirmi altın.”

Müşteri önce yedi altın verir. Sonra sekiz ve en son olarak da dokuz altın. Apendi razı olmaz. Bu arada uyanır ortalıkta ne horoz vardır, ne de müşteri. Derhal gözlerini tekrar yumar ve:

“Tamam, tamam. Hadi ben zarar edeyim. Horozu sana dokuz altına bırakıyorum,” der.

17. Apendinin Hamileye Yardım Etmesi

Apendi, bir gün mahzun bir köylüyle karşılaşır ve ‘niçin üzgünsün diye sorar’ yakınlık göstererek.

“Karım iki gündür sancı çekiyor ama doğuramıyor,” der köylü.

Köylünün derdini öğrenen Apendi doğru bahçeye gider ve birkaç tane serçe yakalar. Kanatlarını bağlayarak karısının doğumuna yardım etmesi için köylünün evine (jurt) götürür.

Kuşları gören kadın şaşkın bir şekilde:

“Apendi bunlar nedir?” diye sorar.

“Çocuklar kuşları sever. Kuşlar ötmeye başladığında bebek onu duyar ve çabucak dünyaya gelir,” der Apendi.

18. Apendi ve Yiğitler

Apendi'nin varı yoğu, çok iyi beslediği, yağlı bir kuzusu vardır. Bir gün birkaç kişi Apendi'nin yanına gelerek onunla alay etmek ister:

“Hey, Apendi! Biliyor musun, yarın kıyamet kopacak. Kuzunu boşuna besleme, şimdi onu keselim, belki öbür dünyada sana faydası olur, yardım eder; senin cennete gitmeni sağlar,” derler.

Apendi kuzuyu keser ve yığıtlere dönerek:

“Sizin için şimdilik kafasını ve ayaklarını kaynatacağım, eti ise akşama bırakalım,” der.

Eti bekleyen yığıtler yüzmeye karar verirler. Elbiselerini Apendi'nin yanına bırakarak doğruca ırmağa giderler.

Apendi:

“Eğer ben günde iki defa et yer, ailemi de aç bırakırsam, Allah'ın huzurunda bu iyi olmaz. Koyunun gövdesini aileme götüreyim,” der. Ve öyle yapar. Sonra tencereye koyunun kafasını ve ayaklarını koyar. Eti pişirmek için odun toplama zahmetine girmez ve yığıtlerin elbiselerini yakmaya başlar. Yüzmeden dönenler koyunun gövdesinin olmadığını görürler ve içlerinden biri:

“Hey, Apendi, koyun nerede?” diye sorar.

“Aileme ayırdım. Eğer sadece ben yersem ailem aç kalır. O zaman yarın Allah'ın huzurunda ben ne derim?” diye cevap verir Apendi.

Koyunsuz kalan gençler:

“Peki, hadi kafayı ve ayakları ver de yiyelim,” derler.

Gençler kafayı ve ayakları çabucak yerler ve elbiselerini aramaya başlarlar, fakat bulamazlar.

“Ey Apendi, bizim elbiselerimiz nerede?”

“Siz e et pişirdim onlarla,”

Yığıtler:

“Şakayı bırak. Çabucak bizim elbiselerimiz ver.” diye acele etmeye başlarlar.

Apendi hafifçe gülümseyerek:

“Ben şaka yapmıyorum. Eğer yarın kıyamet kopacaksa, elbiseyle ne yapacaksınız?” der.

19. İyi Söylersen İyi, Kötü Söylersen Kötü İştirsin

Apendi bir ayılın (köy) yanından geçerken biraz dışarıda bulunan gösterişli bir yurdu (ev) ve yanında telaşlanan yığıtleri görür. Orada, büyük bir kazanda et kaynamaktadır. Etin güzel kokusu Apendi'nin iştahını kabartır. Hatta eşek bile heveslenir. En büyük kazanın yanında gülererek eti seyreden kadife kaftanlı bey durmaktadır.

“Selam aleyküm” der Apendi beye yaklaşarak. Bey selamı almak istemez, tebessüm eder. Apendi:

“Güzel kokulu çorbandan vererek yolcuyu misafir etmeyecek misin bey?” der. Bey öfkeli bir şekilde Apendi'ye ve eşğine bakar. Sonra Kırgızların misafirlige verdiği önemi hatırlar ve kazandan etsiz bir kemik alarak Apendi'nin ayaklarına doğru atar. Ve:

“Bu sizin ikiniz e,” der ve devam eder. Evet, sen o güzel kokulu çorbayı kokladığın için ayrıca memnun olmalısın. Hadi şimdi etrafı dolaşver,” der.

Apendi, o zenginle tekrar karşılaşmayı çok ister. Ve bir gün o zengin adam eşğiyle bir yerden gelirken yolu Apendi'nin evine düşer. Ve:

“Hey Apendi, biz i misafir etmeyecek misin? Uzun ömürlü olmaları için hayvanları beslemek lazım,” diye bağırır.

Bu sözler üzerine Apendi bir kucak ot getirir ve eşğin önüne atar ve:

“Başka bir şey veremem,” der Apendi. O sizin ikiniz için. Senin ayrıca memnun olman lazım, çünkü eşğinin nasıl yediğini görüyorsun.”

20. Zengin ve Apendi'nin Yeni Kürkü

Bir gün cimri bir zengin biricik oğlunun şerefine toy verir. Süslü ve gösterişli evine (yurt) zenginleri, eski küçük evine de üstü başı kötü olanlar ile fakirleri alır. Apendi de eski, yırtık kürkü ve delik çizmesiyle düğüne gelir. Zengin, Apendi'nin halini görünce adamlarına Apendi'yi fakirlerin oturduğu çadıra götürmelerini söyler. Lezzetli yemekler gösterişli çadırdaki oturanlara, yemek artıkları da fakirlerin bulunduğu çadıra gönderilir.

Ertesi gün Apendi yeni bir kürk, yeni, yumuşak bir çizme (içigi) giyip kafasına yeni sarık sararak düğüne tekrar gider. Hanın yiğitleri Apendi'yi zengin biriymiş gibi karşılırlar ve zenginlerin kabul edildiği yurta götürürler. Apendi'nin önüne lezzetli ve değerli yemekler koyarlar. Apendi kürkünün eteğini alır ve tabağın içine sokarak:

"Ye, muhterem konuk, ye. Ne kadar istiyorsan o kadar ye," der kendi kendine.

Zengin adam öfkelenerek:

"Hey, Apendi, sen ne yapıyorsun? Pilavı insanlar yer, kürkleri değil!" der.

Apendi'nin cevabı ise:

"Dün eski, yırtık kürk ve delik çizmeyle geldiğim için beni hiç kimse karşılamadı, kimse bana saygı göstermedi. Bugün sırtıma yeni bir kürk giydim, ayaklarıma parlak bir çizme geçirdim. Ve şimdi önümde dolu tabaklar, en lezzetli yemekler... Demek ki ev sahibi beni değil de, benim elbisemi sayıyormuş. O zaman bırakın kürküm yessin!" demiş.

21. Kim Ne İçin Güliyor

Bir gün han avdayken Apendi ile dalga geçmeye karar verir ve onun atının üst dudağını keser. Apendi bunu fark eder ve belli etmeden hanın atının kuyruğunu keserek ondan intikam alır. Her zaman olduğu, gibi han önde, Apendi arkada, akşam eve dönerlerken han geriye döner ve alaycı bir tavırla gülerek :

"Hey, Apendi, senin atın niçin çirkin çirkin güliyor?" der.

"Çünkü senen atın kuyruğunu kaybetmiş, ona güliyor," der.

22. Apendi ve Aptal Vezir

Han bir gün Apendi'ye kızar ve ona aptal diye hakaret eder.

"Heyhat, hanım siz gerçek aptalı görmediniz," der Apendi

"Kim o?" diye sorar han.

"Tansiyelerini sevdiğimiz veziriniz," der Apendi.

"Olamaz! Bu mümkün değil," diye bağırır han.

"Eğer siz onu yarın bana gönderirseniz ben size onun aptal olduğunu gösteririm."

Apendi evine gelir ve bemen bir kuş yuvası yapar. İçine de birkaç tane kuş yumurtası koyar. Ertesi gün, vezirin gelme vaktine doğru kuluçkaya yatmış gibi o yumurtaların üzerine çıkar oturur. Vezir gelir ve:

"Apendi, han seni çağırıyor, çabuk hazırlan," diye emir verir.

"Ben birkaç gündür kuluçkaya yatıyorum. Bugün yavruların yumurtadan çıkacağını zannediyorum. Bu yüzden hanın yanına gidemem," der. Eğer çok gereklisem şu yumurtaların üzerine sen otur da, ben çabucak gidip geleyim," der.

Apendi hemen hanın yanına gider ve onu da alarak evine gelir ve:

"Kuluçkaya yatan veziriniye bakın hanım. Gördünüz mü gerçek aptal kimmiş!"

Apendiyle aynı düşünce olan han, vezirini kovar.

23. Apendi ve Şanssız Komşusu

Apendi bir gün komşusundan kazanını alır. Öğle yemeğini pişirdikten sonra içine bir tencere koyarak geri verir.

“Bu tencere de nedir?” diye sorar komşusu.

“Senin kazan küçük bir tencere doğurdu,” der Apendi. Komşu buna çok memnun olur. Birkaç gün sonra Apendi kazanı tekrar ister. Komşu kazanının yine tencere doğuracak olursa, derhal getirmesini tembih ederek kazanı Apendi’ye verir. Aradan üç hafta geçer. Komşu Apendi’den kazanı istemeye gelir. Apendi:

“Senin kazan bendeyken doğurmuştu. Şimdi ise büyük bir azap içinde de öldü,” der.

Komşusu öfkeli bir şekilde:

“Şaka yapma Apendi! Kazan ölür mü hiç? Hadi ver onu!”

Apendi sakin bir şekilde:

“Kazanın doğurduğunu kabul ediyorsun da, öldüğüne niçin inanmıyorsun,” diyerek komşusunu gönderir.

KAYNAKLAR

Abdıldayev, E., İsayev, D. (1963), **Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdüğü**, Frunze.

Akındar Çıgarmaçılığının Tarihının Oçerkeri (1988), Frunze.

Bektenov, K. (1978), **Kuyruçuk**, Frunze.

Karımbayev, K. (1981), **El Kazınası**, Frunze.

Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihının Oçerki (1973), Frunze.

Kırgız Sovet Ensiklopediyası, 3 c. (1978), Frunze.

Rahman Uulu, B. (2002), **Kuykum Sөzdüü Kuuduldar**, Bişkek.

Şeriyev, C., Muratov, A. (1994), **Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüshündürmө Sөzdüğü**, Frunze.

Tokombayeva, A. (1972), **Aytıstar**, Frunze

Zakirov, S., Tokombayeva, A. (1964), **Kırgızdın Eldik Lirikalarının Janrdık Özgöçölüktörü**, Frunze.